

Питання шевченкознавства

Валерія Смілянська, Олександр Боронь *УДК 82-09Шевченко:001.32(477)Ін-т л-ри*

ПІД ЗНАКОМ ШЕВЧЕНКА (ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВО – ЧІЛЬНИЙ НАПРЯМ ДОСЛІДЖЕНЬ В ІНСТИТУТІ ЛІТЕРАТУРИ ІМ. Т. Г. ШЕВЧЕНКА НАН УКРАЇНИ)

У статті, присвяченій 90-літтю Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, стисло висвітлено початки організації шевченкознавчої галузі українського літературознавства та драматичну історію Інституту літератури з відділом шевченкознавства в ньому. Схарактеризовано основні шевченкознавчі проекти й публікації вчених установи впродовж дев'яти десятиліть, їхні здобутки і втрати. Окреслено перспективи подальших досліджень спадщини Шевченка.

Ключові слова: шевченкознавство, розвиток, актуальне завдання, джерела, попередники, аспекти вивчення, проекти, публікації, новаційність.

Valeriya Smilanska. Under the Sign of Shevchenko. Shevchenko Studies as Main Research Field in Shevchenko Institute of Literature

In the essay devoted to the 90th anniversary of Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine, the author briefly describes initial period of researching Shevchenko within Ukrainian literary studies and the dramatic history of the Institute of Literature with the Department of Shevchenko Studies in it. The main scholarship projects concerning Shevchenko as well as publications of researchers for nine decades, their achievements and failures have been described. Perspective of further studies of Shevchenko's heritage is outlined.

Keywords: Shevchenko studies, development, actual task, sources, predecessors, aspects of study, projects, publications, innovativeness.

Шевченкознавство як напрямок досліджень – спадкоємець тривалої історії його розвитку в працях багатьох українських пошуковців-ентузіастів, починаючи із середини XIX ст. Превалювало нагромадження джерельної бази – автографів і списків, документів, спогадів сучасників, видань. Перша біографія поета й художника – книжка М. Чалого “Жизнь и произведения Тараса Шевченко: Свод материалов для его биографии” (Київ, 1882) – справді була передусім зведенням багатьох розшуканих автором матеріалів. Численні критичні розправи про твори поета різних авторів слугували не лише характеристиці тематики й частково поетики, а й спробам окреслити його світогляд, суспільну позицію, картину світу.

Для того ж, щоб шевченкознавство зробилося справді “знавством”, тобто окремою галуззю науки, необхідна була його централізація, гуртування дослідників, об'єднаних певним горизонтом спеціальних знань, метою студій, розмаїттям теоретичних підходів. Першими кроками до такого гуртування були українські громади в різних містах України – спільноти патріотичної інтелігенції, що почали складатися вже на початку 1860-х років. Усі їх учасники розуміли доленосу для рідної культури роль Шевченка у справі пробудження народу для боротьби за своє визволення, за власну незалежну державу. У громадах виховалися майбутні талановиті науковці, котрі істотно сприяли появі першого справді науково-організаційного центру – Наукового товариства імені Шевченка (НТШ) у Львові – за кордоном, у межах Австро-Угорської імперії, і вкупі з галичанами творили шевченкознавство як

комплексну галузь філологічної науки. (Зазначу, що відтоді заманіфестоване в назві товариства ім'я Тараса Шевченка стало обов'язковим складником титулів низки літературознавчих інституцій, сигналізуючи про цільний напрям роботи). Прикметно, що на початках НТШ створено найповнішу на той час біографію поета – “Тарас Шевченко-Грушівський, хроніка його життя” у двох томах, що її написав О. Я. Кониський (1898, 1901). Про здобутки праці Товариства свідчить укладене у відгалуженні НТШ – Українському науковому інституті у Варшаві – 16-томне “Повне видання творів Тараса Шевченка” (1934 – 1939, без 1-го тому, набраного, але розсипаного 1939 р., та без 5 і 13-го томів, натомість із уміщеною в 16-му томі надзвичайно цінною бібліографією видань і критики, що її уклав В. Дорошенко). Про важливі здобутки праці НТШ свідчать і 155 томів його Записок, опублікованих до 1940 р.; та із приходом “визволителів”-більшовиків НТШ мусило вже на еміграції у США провадити плідну працю, не приступну, на жаль, для науковців підрадянської України аж до початку 1990-х – доки не відновилося знов у Львові 1989 р. І так два струмені діяльності Товариства нарешті поєдналися. В Україні ж іще 1906 р. група цільних учених-україністів (М. та О. Грушевські, М. Василенко, С. Єфремов, В. Науменко, І. Стешенко та ін.) заснувала Українське наукове товариство, яке теж видавало свої “Записки”, а з 1914 р. – тримісячник “Україна”, де друкувалися й шевченкознавчі праці. Повністю класикові присвячено ювілейний науковий “Збірник пам'яті Тараса Шевченка (1814–1861)” із цінними дослідженнями (1915).

Іншим, дуже важливим попередником і частково сучасником нашого Інституту став Історично-філологічний відділ Української академії наук, створеної наприкінці 1918 р. з ініціативи В. Вернадського та М. Грушевського й підтриманої М. Василенком (міністром освіти в тодішньому уряді) за сприяння гетьмана П. Скоропадського. 1921 р. до академії влилося Українське наукове товариство, сама ж академія дістала назву Всеукраїнської (ВУАН). Упродовж 1919 – 1931 рр. побачило світ 26 книжок збірника “Записки історично-філологічного відділу ВУАН”. Тут розпочато працю над укладанням 10-томного академічного корпусу творів Шевченка, з якого під грифом Комісії для видавання пам'яток новітнього українського письменства вийшли два томи Повного зібрання творів Шевченка: 4-й – “Щоденні записки (Журнал)” 1927 р. і 3-й – “Листування” 1929 р., укладені групою авторів під керівництвом голови Комісії акад. С. Єфремова. Це справді наукове видання мало енциклопедичний характер завдяки дуже докладним і новаційним коментарям. Та незалежна позиція вчених була цілком неприйнятна для нової влади: вимагалось “нести науку в маси” шляхом написання посібників та підручників на основі теорії марксизму-ленінізму. Тому на противагу 1925 р. формально, а з 1926 р. реально почав працювати новоутворений Інститут Тараса Шевченка (ІТШ, пізніший Інститут літератури – ІЛ) із шістьма підрозділами – т. зв. кабінетами, більшість яких (чотири) перебували під пильним оком влади в Харкові, а два із численними комісіями – у Києві (кабінет Жовтневої літератури й кабінет для вивчення життя Шевченка). Директором Інституту призначено академіка-історика Дм. Багалія, ученим секретарем – І. Айзенштока, керівником київської філії – О. Дорошкевича.

Окрім популярних видань – творів поета з коментарями, спогадів сучасників, критичних нарисів, вийшли друком і наукові щорічники “Шевченко” (1928, 1930), двомісячник “Літературний архів” (1930 – 1931), низка дослідницьких статей у періодиці, біографічні нариси з наголосом на суспільно-політичній проблематиці, явно гіперболізованій. А справді новаційною стала наукова монографія Б. Навроцького “Гайдамаки” Тараса Шевченка” (1928), його ж збірник статей “Шевченкова творчість” (1931) та ін. Працювала в ІТШ й мистецька секція під керівництвом акад. О. Новицького, котрий уклав і

прокоментував 8-й том Повного зібрання творів Шевченка (Київ, 1932); лічені коректурні примірники книжки дивом уцілили від так і не виданого корпусу творів. Без апеляції до цього надґрунтового тому й понині не обходиться жодне видання образотворчої спадщини художника.

Основним, можливо, набутком праці ІТШ стала дуже результативна діяльність зі збирання й нагромадження шевченківських матеріалів, яку розгорнув науковий секретар І. Айзеншток. 1929 р. до ІТШ приєднано дві харківські науково-дослідні кафедри – літературознавства й української літератури, 1932 р. утворено музей Шевченка, а наступного на його основі – Галерею картин Т. Г. Шевченка в Харкові – базове зібрання майбутнього київського Державного музею Шевченка (ДМШ, нині – НМТШ). На кінець ХХ ст. шевченківський фонд в ІЛ налічував 920 одиниць збереження: автографів письменника, списків його творів, листів, документів, видань, книжок із його бібліотеки, іконографічних матеріалів (див. докладно: [18]).

1933 р. ІТШ перейменовано на Всеукраїнський літературознавчий науково-дослідний інститут ім. Т. Г. Шевченка. Важливою стала праця над “Повним зібранням творів” Шевченка в 10 томах до 120-річчя від дня його народження. Однак світ побачили тільки 1-й (1935) і 2-й (1937) томи, одразу ж заборонені цензурою, тому наклад порізано.

Далі розпочалася загальновідома трагічна історія розгрому української науки; 1936 р. владі довелося збити в один інститут київські та харківські рештки ІТШ, Літературної комісії теж розгромленої ВУАМЛІН, Інституту фольклору і знову змінити назву – на Інститут української літератури ім. Т. Г. Шевченка. До 125-річчя від дня народження класика відновлена нечисленна, стероризована репресіями установа здійснила справді науковий подвиг, спромігшись видати 1939 р. перші два томи “Повного зібрання творів” у 10 т.

Війна, коли було мобілізовано на фронт багатьох дослідників, та евакуація загальмували роботу інституту, але не припинили її. В Уфі, куди вдалося вивезти рукописний фонд і частину бібліотеки, функціонував під головуванням П. Тичини об'єднаний Інститут мови і літератури Академії наук УРСР, створений на базі Інституту української літератури та Інституту мовознавства (1941 – 1944). Шевченкознавці виступали з доповідями на наукових сесіях, із публіцистикою в пресі, 1944 р. було навіть видано монографію Д. Тмарченка “Творчість Тараса Шевченка і російська революційно-демократична література”. У червні 1944 р. інститут поновив роботу вже в Києві під головуванням О. Білецького, а 1952 р. дістав теперішню назву – Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (нині – НАН України) – ІЛ.

За “жданівщини” 1946 – 1947 рр., коли розпочалося викорінення т. зв. буржуазного націоналізму, зазнав розгромної критики новий “Нарис історії української літератури” (1945) із розділом про поета пера Є. Кирилюка, на той час уже керівника відділу шевченкознавства; звільнено ще одного з авторів нарису – І. Пільгука. Над гуманітаріями Академії наук нависла зловісна хмара, що змусило в наступних працях рахуватися з більшовицькими ідеологічними канонами, котрі були відвертим виявом російського великодержавного шовінізму (“Нарис” було переписано й видано 1951 р.). Попри все те започатковано компаративістичні дослідження (але без цього табуйованого терміна) у статтях О. Білецького “Русские повести Т. Г. Шевченко” (1948), “Світове значення творчості Шевченка” (1951), “Шевченко і слов'янство” (1952); Г. Вервеса “Шевченко і Адам Міцкевич” (яка невдовзі вилилася в однойменну монографію “Адам Міцкевич в українській літературі”, 1952, а через десятиліття – у більш розгорнену – “Т. Г. Шевченко і Польща”, 1964); Є. Кирилюка “Шевченко і слов'янські народи” (1958) (тема, яка стала наскрізною в доповідях ученого на пізніших славістичних конгресах); у серії розвідок

О. Шпильової, підсумованих у монографії “Т. Г. Шевченко і болгарська література” (1963). Тему зв'язків творчості поета з російською літературою активно досліджувала Н. Є. Крутікова в праці “Гоголь та українська література (30 – 80 рр. XIX сторіччя)” (1957). Згодом шевченківська тема посіла помітне місце й у її монографії “Сторінки творчого життя (Марко Вовчок в житті і праці)”, 1965, у доповідях на шевченківських конференціях та низці статей, зокрема й у “Шевченківському словнику”.

Наприкінці 1940-х ІЛ знову повернувся до укладання Повного зібрання творів у 10 томах. Видання було поновлене й завершене впродовж 1949 – 1964 рр. Його літературну частину укладено зусиллями відділів шевченкознавства й рукописів ІЛ, а мистецьку – в Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР (нині – ІМФЕ НАН України) і Державному музеї Тараса Шевченка. Це був вагомий крок до усталення літературних текстів поета й прозаїка, атрибутування його мистецьких творів. Однак до 10-томника потрапило не все, написане рукою Шевченка: відсутні деякі листи, фольклорні записи, документи, дарчі написи, нотатки тощо. Траплялися контамінації текстів, неточні прочитання, невдалі спроби усунути цензурні купюри, недостатні коментарі, непослідовність у засадах вибору основного тексту. Отже, справді академічне видання залишалося далекою метою.

Важливим поступом стала започаткована у відділі шевченкознавства організація з 1952 р. наукових шевченківських конференцій за участю вчених союзних республік і країн т. зв. соціалістичного табору. Конференції стали необхідним засобом координації відповідних студій, апробації нових тем і напрямків. З 1999 р. основний тягар їхньої організації, укладання і друку збірників доповідей перебрав на себе Черкаський науковий центр шевченкознавчих досліджень під орудою проф. В. Т. Поліщука та В. І. Пахаренка. 26–27 квітня 2016 р. відбулася Міжнародна (39-та) наукова шевченківська конференція (ще див. бібліографічний покажчик: [12]).

У 1950-і роки шевченкознавство збагатилося монографіями В. Шубравського “Драматургія Шевченка” (1957, 1961), П. Г. Приходька “Поема Т. Г. Шевченка “Сон” (“У всякого своя доля...”)” (1957), літописом Д. М. Косарика “Життя і діяльність Т. Г. Шевченка: Літературна хроніка” (1955), критико-біографічним нарисом О. Білецького й О. Дейча “Тарас Григорович Шевченко. Літературний портрет” (1958). Розпочалося дослідження жанрології, поетики й стилю (Ю. О. Івакін, М. Х. Коцюбинська), а також текстології творів поета (В. С. Бородін, Л. Ф. Кодацька), шевченківського джерелознавства (Д. Д. Копиця, А. І. Костенко).

Наближення великих ювілеїв 1961-го та 1964-го років стимулювало відповідні студії. 1959 р. проф. Є. П. Кирилук видав синтетичну монографію “Т. Г. Шевченко. Життя і творчість” (Ленінська премія 1964 р. за друге її видання), умістив великий розділ про класика в 3-му томі 8-томної “Історії української літератури”. Ю. Івакін опублікував новаційні праці “Сатира Шевченка” (1959, 1964), “Стиль політичної поезії Шевченка. Етюди” (1961); його “Коментар до “Кобзаря” Шевченка” у двох книжках (1964, 1968) тривалий час слугував енциклопедичним довідником; учений написав монографію “Поезія Шевченка періоду заслання”, видану посмертно 1984 р., а його нотатки з різних питань галузі, які дослідник регулярно публікував у журналі “Радянське літературознавство”, пізніше зібрали Г. Івакін та Р. Горбовець у книжку “Нотатки шевченкознавця. Літературно-критичні нариси” (1986) з передмовою Л. Новиченка. В. Шубравський опублікував книжку “Шевченко і літератури народів СРСР” (1964), синтетичну монографію “Від Котляревського до Шевченка (Проблема народності української літератури)” (1976). У галузі біографістики суттєві дані й уточнення (стосовно попередньої “Хроніки” Д. Косарика й літопису В. Анісова та Є. Середи 1959 р.) зробив

М. М. Ткаченко (“Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка”, 1961), чим суттєво допоміг в укладанні академічної біографії письменника й художника – “Т. Г. Шевченко. Біографія” (1964), написаної Є. П. Кирилюком, Є. С. Шабліовським та В. Є. Шубравським.

Вагомим складником діяльності відділу шевченкознавства ІЛ початку 1960-х років стала праця над підготовкою нового “Повного зібрання творів” у 6 томах (1963 – 1964), чому помітно сприяв і виданий відділом рукописів ІЛ “Опис рукописів Т. Г. Шевченка” (1961). Видання й справді стало найповнішим на той час: тут розміщено новознайдений автографи, зокрема “Якби-то ти, Богдане п’яний...”, листи до П. Гессе, А. Головачова, П. Симиренка; тексти звірено з автографами й авторизованими списками. Але вадою було недостатнє випрацювання правописного режиму, лакуни в цензурній історії, неясності стосовно філіації тексту. Відтак В. Бородін опублікував дві монографії – “Т. Г. Шевченко і царська цензура. Дослідження і документи. 1840 – 1862 роки” (1969) та “Над текстами Т. Г. Шевченка” (1971) – як внесок у підготовку наступних академічних зібрань.

Минули ювілеї, і відновилося ідеологічне переслідування вчених, особливо молодих. Зокрема, 1966 р. звільнено з інституту С. Д. Попель. Коли в серпні 1966 р. я прийшла у відділ шевченкознавства, маючи за плечима недовгу, всього майже трирічну працю в ДМШ, виявилось, що мене прийнято на місце звільненої Світлани. А з Михайлиною Коцюбинською мені довелося попрацювати, на жаль, лише рік: наступного року дослідницю теж звільнено з Інституту через “ідеологічні хиби”, її розкритикована тоді монографічна праця з поетики Шевченка побачила світ лише через понад два десятиліття (“Етюди про поетику Шевченка”, 1990). А пощастило мені з авторитетними старшими колегами – проф. Є. П. Кирилюком, котрий ставився до молодих по-батьківськи доброзичливо, але вимогливо, докторами Ю. О. Івакіним та В. Є. Шубравським. Було в кого вчитися.

Тоді, у другій половині ювілейних 1960-х, настав час підбити підсумки, оглянути історію та сучасний стан шевченкознавства, обрати подальші шляхи. У цьому тематичному річчї йшла монографія Є. Кирилюка “Шевченко і наш час” (1968), а також праця ІЛ над “Історією української літератури” у 8-ми томах із великим розділом про Шевченка в 3-му томі (також авторства Є. Кирилюка). Н. Чамата опублікувала книжку “Ритміка Т. Г. Шевченка. 14-складовий вірш, чотиристовпний ямб” (1974) із докладним віршознавчим аналізом еволюції цих засадничих розмірів у поета.

Історико-літературні пошуки вилилися в колективну монографію “Шевченкознавство. Підсумки й проблеми” (Київ, 1975), де послідовно розглянуто історію критики й новітнього шевченкознавства (В. Шубравський, Ю. Івакін), проблеми біографістики (В. Смілянська), жанрології, поетики, віршування (Ю. Івакін, Л. Кодацька, Н. Чамата, В. Шубравський), текстології (В. Бородін). Згадаю ще деталь, прикметну для тогочасного становища суспільних наук узагалі: керівник і співавтор монографії Є. Кирилук мусив відмовитися від уже укладеного й такого потрібного іменного покажчика, щоб не полегшувати контролю з боку “шевченкознавців у цивільному”, адже дослідники не обминули й низки табуєваних прізвищ (напр., О. Колесси, Ст. Балея, А. Крушельницького, В. Щурата, Д. Яворницького та ін.). Докір, кинутий еміграційним критиком П. Одарченком Ю. Івакіну за те, що той не згадав С. Єфремова, свідчив лише про необізнаність еміграційних літературознавців зі становищем української гуманітаристики “на материк” (див.: [15, 284]).

Ґрунтовна ревізія більшості шевченкознавчих галузей стимулювала низку нових досліджень, особливо синтетичний проект – Шевченківську

енциклопедію у двох томах. Вона побачила світ у 1976 – 1977 рр. під титулом “Шевченківський словник” (ШС). Замінити в назві “енциклопедію” на “словник” змусив Відділ науки ЦК КПРС, зокрема М. Суслов, щоб не допустити появи української персональної енциклопедії раніше за російську пушкінську (котра ще й понині не видана як цілість, а лише окремими тематичними томами). Під керівництвом проф. Є. Кирилюка участь у виданні взяли багато працівників не лише різних відділів ІЛ, а й інших інститутів секції суспільних наук, музеїв, вишів, бібліотек. Прикметні корпус текстологічних статей В. С. Бородіна, віршознавчих – Н. П. Чамати, статей про окремі твори поета Ю. Івакіна, В. Бородіна, щодо прози – Н. Є. Крутікової та Л. Ф. Кодацької, драматургії – В. Є. Шубравського, з біблійної та агіографічної тематик – В. І. Крєкотня, світової літератури – Д. С. Наливайка та ін. Хоча нова хвиля репресій початку 1970-х років і змусила авторів ШС дотримуватися партійного ідеологічного канону, не згадувати чимало табуйованих постатей, однак усе ж здобутки переважали – системність викладу, новаційні теоретичні розробки, величезна фактографія, розлогі оглядові статті тощо – і Державна премія ім. Т. Г. Шевченка 1980 р. стала цілком заслуженою.

З досвіду “Шевченківського словника” виплила потреба більшої уваги до розгорнутого художнього аналізу творів Шевченка, питань жанрології, поетики, стилю. Ці проблеми дістали розгляд у наступній колективній монографії – “Творчий метод і поетика Шевченка” (1980), яка містила й чимало здобутків: сміливим натоді був висновок Є. Кирилюка про те, що поет не поривав із романтизмом упродовж усього творчого життя, – на противагу канонічної догми про перехід Шевченка від романтизму до реалізму (розділ “Творчий метод”); новаціями були: уведення Ю. Івакіним терміна “образний світ” як художньої моделі та його характеристика (розділ “Образний світ”); докладний розгляд шевченківської жанристики В. Шубравським (розділ “Жанри”); застосування теоретичних засад наратології В. Смілянською (розділ “Стиль”); розгляд типів віршової інтонації Н. Чаматою. Замикав книжку розділ В. Бородіна “Творчий процес”. Невдовзі В. Смілянська розвинула свій розділ у написану з наратологічних позицій монографію “Стиль поезії Шевченка (суб’єктна організація)”, 1981, перевидану 1990 р. у значно розширеному вигляді під назвою “Святим огненным словом...” Тарас Шевченко: поетика”.

З 1978 р. наступною колективною роботою відділу шевченкознавства став новий, значно доповнений варіант академічної біографії поета й художника (у розвитку праці Є. Кирилюка, В. Шубравського, Є. Шабліовського, виданої 1964 р.). До авторів долучилися В. Бородін та В. Смілянська. На той час її базою стали, окрім 10-титомного й 6-титомного “Повного зібрання творів” Шевченка, “Шевченківський словник”, пошукові праці оренбурзького автора Л. Большакова, книжки А. Костенка “Спогади про Шевченка” (1958), “Шевченко в мемуарах” (1965), його пошукова розвідка “Оживуть степи... Тарас Шевченко за Каспієм” (1977), написана спільно з Е. Умірбаєвим (згодом її вміщено до його ширшої книжки “За морями, за горами: Тарас Шевченко на Аральському морі. Тарас Шевченко за Каспієм”, 1984), які значно збагатили біографічну фактографію. У згаданій академічній праці “Т. Г. Шевченко. Біографія” (1984) у наново написаних розділах було відкинуто чимало біографічних легенд, усунено гіпертрофоване уявлення про зв’язки з російською революційною демократією та про безпосередню участь поета в революційному русі тощо. Праці властиві строга документальність, обґрунтованість – кращі риси академізму.

Цього ж року Є. Кирилюк передав відділ шевченкознавства докторові В. С. Бородіну, і невдовзі новий завідувач розпочав підготовку академічного “Повного зібрання творів” у 12 томах, що мислилося як базове для наступних

видань. Укладачі прагнули до повноти корпусу текстів. Уведено невідомі листи – до О. Бутакова, В. Рєпніної, С. Уварова, В. Тарновського-старшого та ін., автографи чи факсимільні з них копії – такі як фрагменти збірки “Поезія Т. Шевченка. Том первый”, прижиттєві списки із правками поета, усунуто неточні прочитання, встановлено датування, усталено орфографію зі збереженням характерних для автора лексичних форм тощо. Та доля видання виявилася сумною: були підготовані майже всі томи, але побачили світ лише перші три – у 1989, 1990 і 1991 рр. Щоправда, саме за цими текстами уклали відому 4-томну “Конкордацію поетичних творів Тараса Шевченка” канадські дослідники О. Ільницький та Ю. Гавриш під егідою НТШ в Америці й Канадського інституту українських студій в Едмонтоні й Торонто (2001).

Видання 1989 – 1991 рр., доопрацьоване (у напрямку усунення застарілих стандартів), лягло в основу “Повного зібрання творів” у 12 томах, укладеного у відділі шевченкознавства й відділі рукописних фондів і текстології (літературну спадщину вміщено в перших шести томах, опублікованих у 2001 – 2003 рр.). Автори вступного нариса – І. Дзюба й М. Жулинський. 1-й і 2-й томи (поезія) прокоментували всі науковці відділу шевченкознавства; 3-й (драматичні твори й повісті) – С. Попель, В. Шубравський, В. Мовчанюк, Н. Чамата; 4-й (повісті) – К. Секарева та В. Судак (НМТШ); 5-й (Щоденник) – Л. Большаков і Н. Вишневська, “Археологічні нотатки” – історик І. Шовкопляс та В. Бородин, записи народної творчості – Н. Вишневська та фольклорист О. Правдюк; 6-й том – В. Шубравський, В. Смілянська, М. Павлюк, Н. Чамата (листи); Т. Різниченко (документи); Ю. Пелешенко та В. Судак (дарчі та власницькі написи). Уточнено прочитання низки текстів. Уведено автографи 16 листів Шевченка до Броніслава Залеського, два усні оповідання в записах П. Куліша й Г. Честахівського, листи, деякі записи з альбомів. Уперше заведено до академвидання розділи “Dubia”, “Дарчі та власницькі написи”, “Документи, складені Т. Шевченком або за його участю”. Розширено розділ “Офіційні листи”. 2003 р. видавництво “Наукова думка” випустило 1–6-й томи ПЗТ другим накладом як “Зібрання творів у шести томах”. 12-томник на сьогодні найдосконаліший і справді базовий. Це гідне завершення наукової роботи керівника та ідеолога видання В. С. Бородіна. Стосовно долі видання мистецької спадщини (7–12-й томи ПЗТ): 7-й том підготувала працівниця відділу шевченкознавства, колишня музейниця І. М. Вериківська й науковці НМТШ та ІМФЕ (вийшов 2005 р.); 8–12 томи побачили світ у 2013 – 2014 рр.

Наймасштабнішим проектом, здійсненим за 90 років існування ІЛ, можна без перебільшення вважати “Шевченківську енциклопедію” (далі ШЕ) у 6 томах (1 і 2-й томи – 2012 р., 3–4-й – 2013 р., 5–6-й – 2015 р.). Трохи цифр: видання містить 6307 статей, 5800 іл., 5360 стор., обсяг складає 646 обл.-вид. арк. Цей плід багаторічних зусиль становить підсумкове щодо півторастолітнього розвитку шевченкознавства й водночас новаційно дослідницьке видання

Принципово новим у ШЕ було те, що її автори й наукові редактори прагнули застосувати різні літературознавчі підходи, керуючись єдино науковою об’єктивністю, фактографічною точністю, несуперечливістю, етичним ставленням до Шевченка-людини. Енциклопедія містить статті, написані на основі як традиційних біографічного, культурно-історичного, філологічного компаративістичного методів (І. Дзюба, “Довіку насущний” – вступне слово до першого тому; Д. Наливайко, “Світова література і Шевченко”, “Стиль поезії Шевченка”), так і аналітичної психології К.-Г. Юнга (Г. Грабович, “Архетипи Шевченка”), структурно-семіотичного (Ю. Барабаш, “Україна” й низка ін. статей), а також феноменологічного й наратологічного (“Автора образ”, “Композиція ліро-епіки Шевченка” В. Смілянської), гендерного (“Жінки тема” Т. Гундорової), структурального підходів (більшість аналізів окремих творів Н. Чамати

та ін.), рецептивної поетики (“Читач-адресат поезії Шевченка” В. Смілянської), концептології (блок із дев’яти статей “Образи-концепти поезії Шевченка” кількох авторів), лінгвостилістики тощо. Більше того, автор трьох близьких за тематикою статей – “Біблія і Шевченко”, “Біблійні теми і мотиви у літературній творчості Шевченка”, “Агіографія християнська в літературній творчості Шевченка” – проф. С. Росовецький розглядає біблійну тему в аспектах загальнокультурному, біографічному, книгознавчому, герменевтичному, мовному, дискурсивно-соціологічному, поетико-стилістичному, ідентифікаційно-описовому, компаративному, інтертекстуальному, інтерсеміотичному, релігійному. До цієї тематики належить і серія статей різних авторів про згадані в Шевченка агіографічні постаті, зокрема й такі ґрунтовні статті, як “Ісус Христос” і “Марія Є. Нахліка, як статті про твори Шевченка з релігійною тематикою і статті на тему ставлення Шевченка до різних конфесій (“Християнська українська традиція у творчості Шевченка”, “Візантія, візантійство” О. Яковини, “Релігія і Шевченко” П. Краляка). Слід зазначити об’єктивно дослідницький підхід до цієї проблематики, доти в радянському шевченкознавстві відсутньої.

Світоглядна тематика в енциклопедії теж прикметна новаційністю – на тлі нещодавнього ідеологічного монізму. Уперше розроблено такі теми, як “Історіософія Шевченка” (автор – Ю. Барабаш), “Гуманізм Шевченка” (Л. Ушкалов), “Екзистенційний вимір людини в літературній творчості Шевченка” й “Міфомислення Шевченка” (Є. Нахлік) тощо. Особливо вирізняється новими підходами блок із 17 статей “Теми і мотиви поезії Шевченка” (виданий 2008 р. окремою книжкою) з передмовою Н. Чамати. Він містить статті І. Дзюби “Воля”, “Слава”; Ю. Барабаша “Україна”, “Помста”, “Любов (кохання, захоплення, пристрасть, уподобання, пасія)”, “Самотність”, “Смерть”, “Слово”; Є. Нахліка “Революціонізм”, “Доля”, “Майбутнє”; В. Пахаренка “Добро і зло, правда і кривда”; В. Мовчанюка “Час”; О. Найдена та О. Бороня “Шлях, дорога (путь)”; В. Шевчука “Родина”; Р. Харчук “Тема дитинства у літературній творчості Шевченка”; Т. Гундорової “Тема жінки у літературній творчості Шевченка”. Кожна із цих тем, досліджена в обсязі всього корпусу поезії як наскрізна, демонструє еволюцію поетового світорозуміння. Те ж стосується й згаданого блоку “Образи-концепти у поетичній творчості Шевченка”, що його склали 9 статей: “Кобзаря образ” Р. Харчук, “Музи образ” І. Юдкіна, “Покритки образ” Є. Нахліка, “Чужі люди” Ю. Барабаша, “Саду (садка, садочка) образ”, “Хати образ”, “Могили образ” О. Бороня, “Серця образ”, “Сльози” Л. Ушкалова (котрий, до речі, нещодавно видав чималий том есеїв “Моя шевченківська енциклопедія: із досвіду самопізнання”. – Харків, 2014). Ще один тематичний блок із 7 статей “Україна за доби Шевченка” (його написали переважно історики) містить статті В. Шандри “Україна у середині 19 ст.”, “Освіта”, В. Томазова “Суспільні стани”, О. Гуржія “Кріпацтво, кріпосне право”, О. Кухарука “Армія. Рекрутчина”, Л. Ушкалова “Культура”, Я. Грицака “Історія формування національної ідентичності”.

Центральне місце в ШЕ посідає монографічний аналіз Шевченкових літературних і – меншою мірою – мистецьких творів. Це те, чого було замало в Шевченківському словнику. Значна увага приділена стосунку творчості поета і прозаїка до літературних напрямів і загалом до культурного контексту (“Культурний код Шевченка”, “Лектура” С. Росовецького; “Романтизм”, “Реалізм” Є. Нахліка). Оригінальним є підхід М. Бондаря до систематизації жанрів (“Жанрова система поезії Шевченка”), застосований також і до окремої характеристики кожного з них. Дуже помітна участь науковців Інституту української мови і його директора П. Гриценка особисто в розробці мовно-стилістичної проблематики.

Видання містить величезний корпус персональних статей – про осіб із Шевченкового оточення, про пов'язаних із його творчістю діячів літератури й мистецтва, історичних постатей, учених-шевченкознавців (донедавна табуйованих), про міфологічних, біблійних, фольклорних персонажів тощо (див. рецензію М. Дмитренка [7], добірку відгуків М. Жулинського, М. Бондаря, С. Росовецького, Ю. Барабаша, Н. Костенко в газ.: Літературна Україна. – 2016. – 22 вересня. – №36).

Принциповою в komponуванні ШЕ була необхідність узгоджувати та взаємодоповнювати коло статей на споріднену тематику (темарій основних тем із прізвищами фахівців, які здійснили наукове їх провадження, поданий наприкінці кожного тому). Поза сумнівом, масштаб зробленого всіма нами колосальний. Дедалі частіше чути голоси про унікальність цього видання. Назагал ШЕ не претендує на цілковиту досконалість, бездоганність і останнє слово в шевченкознавстві. Звичайно ж, не вдалося уникнути недохопів чи помилок. Виявлене буде виправлено в наступних виданнях на основі текстів ШЕ, як, наприклад, у торік опублікованому томі “Шевченківська енциклопедія. Літературні твори”.

Усі ці роки проект ШЕ стимулював низку нових досліджень; їх авторами стали фахівці ІЛ й інститутів Відділення суспільних наук НАНУ (нині – Відділення соціогуманітарних наук), дослідники вишів та музеїв, бібліотек, учені академій колишніх союзних республік, науковці зі США, Канади, Польщі, Чехії, Словаччини, Словенії тощо. Із “Шевченківською енциклопедією” пов'язані видання, що вийшли друком упродовж останніх 10 – 15 років, зокрема книжки Ю. Барабаша “Просторінь Шевченкового Слова: текст – контекст, семантика – структура” (Київ, 2011), С. Росовецького “Тарас Шевченко і фольклор” (Київ, 2011), Є. Лебідь “Метатекст поезії Тараса Шевченка та українська література: давня і нова доба” (Київ, 2012), багато ілюстрований збірник статей “Тарас Шевченко в приватному житті” (Київ, 2014), упорядкований Н. Чаматою за участю М. Моклиці, С. Сегеди, І. Марцінковського, Н. Наумової, Н. Орлової, Н. Оробченко, Н. Єрмоленко, книжка Н. Чамати й В. Смілянської “Структура і смисл: спроба наукової інтерпретації поетичних текстів Тараса Шевченка” (2000), а також збірник праць останньої “Шевченкознавчі розмисли” (2005). Слід назвати й дев'ять випусків різноманітного за проблематикою щорічника “Шевченків світ”, що його видає Черкаський науковий центр шевченкознавчих досліджень за активною участю фахівців з ІЛ. Заслугою Центру є й окремі видання шевченкознавчих праць – С. Балея, С. Смаль-Стоцького, П. Філиповича, 2-томника В. Доманицького, єфремівського видання Шевченкового епістолярію та ін.

Паралельно виходять нові студії. Автором четвертого тому “Історії української літератури у 12 томах” – “Тарас Шевченко” (2014) – виступив І. Дзюба. У томі не лише використано попередні компаративістичні праці вченого, а й з'ясовано малодосліджені, часом і дискусійні аспекти світорозуміння поета, чиє пристрасне слово набуло нової актуальності в наш час.

У 2010 р. побачив світ великий збірник статей М. Жулинського різного часу й нових – “Нація. Культура. Література. Національно-культурні міфи та ідейно-естетичні пошуки української літератури”, де в розділі “Письменництво” вміщено написані до ювілею поета 2004 р. й доопрацьовані статті-есе “Шевченко: повернення “в нашу Україну” та “Дві половинки українського серця: Шевченко і Гоголь”, у яких виявлено нові ракурси бачення відомих, здавалось би, фактів. Перша зі згаданих статей дала назву виданій із нагоди ювілею 2014 р. книжці, що містить, окрім вступу, статті популярного призначення – “Духовний провідник українського народу”; “За що я Україну люблю” Шевченкові – 200”; “Його благословила доля славою святою (До 150-річчя від дня поховання

Тараса Шевченка). 2015 р. М. Жулинський випустив книжку нарисів “Слово на сторожі нації”, до якої ввійшли статті шевченкознавчої проблематики: “За що я Україну люблю?”, “Тарас Шевченко: “подай душі убогій силу...” Україна і Казахстан у пошуках національної ідеї”, “Згадав свою Волинь святую”: Шевченко на батьківщині Нобелівської премії”, “Апостольська місія Тараса Шевченка та ідеали слов'янської єдності”. Шевченкознавчі розвідки нинішнього директора Інституту літератури зібрано в ошатно виданій книжці “Духовний будівничий України” (2016).

До ювілею класика видавництво “Критика” за підтримки НТШ в Америці опублікувало два капітальні видання. По-перше, поему “Гайдамаки” в комплексі, який склали факсимільна репродукція тексту першого видання 1841 р., текстологічна студія О. Федорука та розгляд твору з аналізом дискурсу навколо нього Г. Грабовича. А по-друге, двотомне зібрання “Тарас Шевченко в критиці”, що містить вичерпно зібрані й докладно прокоментовані тексти прижиттєвої критичної рецепції 1839 – 1861 рр. та першого року після смерті поета (2013, 2016). Це зведення матеріалів безцінне для сучасного шевченкознавства.

Цікавою спробою вивчити міжвидові зв'язки і взаємозалежності літературних і мистецьких творів поета й художника стала монографія Л. Генералюк “Універсалізм Шевченка: взаємодія літератури і мистецтва” (2008), а також її книжка “Святим дивом сяють храми Божі: храми України в малярстві, поезії, прозі Шевченка” (2014). Синтетичне дослідження репрезентував Р. Радишевський книжкою “Літературознавча шевченкіана діаспори та польська рецепція Т. Г. Шевченка” (2014), що містить як узагальнювальні статті, так і багаті на літературні факти персональні критичні нариси.

Серія факсимільних видань автографів і прижиттєвих видань “Кобзарів”, упорядкованих С. Гальченком, має прислужитися як текстологічним студіям, так і популяризації текстів поета. У тому ж річці йдуть републікації праць М. Чалого, О. Кониського (2011, 2014, упор. В. Смілянська), Ф. Ващука (2011, упор. О. Боронь), два томи листів П. Куліша (2005, 2009, упор. О. Федорук) і згадані черкаські перевидання.

Нині Інститут літератури з відділом шевченкознавства в ньому активно працює в річці комплексної теми “Рецепція творчості Шевченка: літературознавчий аспект”, готуючи розвідки, беручи участь у численних конференціях, круглих столах тощо. Уже є здобутки, і то вельми помітні. Серед окремих видань – дві книжки О. Бороня. Перша з них – “Повісті Тараса Шевченка і західноєвропейські літератури: рецепція та інтертекстуальні зв'язки” (2014); цей збірник статей, об'єднаних спільною темою, становить лише частину великого дослідження. Основною метою автора був пошук типологічних і контактних зв'язків прози українського автора із зарубіжним письменством, інтертекстуальних алюзій та ремінісценцій – усіх фактів, що свідчили б про обізнаність повістяра із цими творами. Дослідник не замовчує альтернативи не прямого ознайомлення Шевченка з текстами, залученими до компаративного розгляду, а й через критичні статті й різноманітні відгуки та згадки про них; такий підхід збагачує історико-культурний контекст Шевченкової прози. Наступного року О. Боронь опублікував великий збірник статей “Поет і його проза: генеза, семантика і рецепція Шевченкової творчості” (2015), диференційований за розділами “Домінантні образи” (саду, хати, шляху, могили), “Генеза і поетика прози”, “З історії та сьогодення шевченкознавства”. Другий – центральний – розділ, окрім розвідок про інтертекстуальні аспекти низки повістей, містить і узагальнювальні характеристики їх художньої своєрідності та особливостей композиції – як результат тривалих студій Шевченкової прози. Аргументовано доведено стильовий синкретизм цих творів, з'ясовано їх генезу, призначення й

критичне сприйняття. У третьому розділі вміщено низку розвідок із проблеми історико-літературного контексту й рецепції Шевченкових творів, кілька рецензій та біографічних нарисів, а також загальну характеристику сучасного стану шевченкознавства (ще див. рец.: [1]). 2016 р. дослідник підготував до друку монографію “Спадщина Кобзаря Дармограя: джерела, типологія та інтертекст Шевченкових повістей”, що має вийти незабаром. О. Боронь – також один з упорядників згаданого 2-томного видання “Тарас Шевченко в критиці”.

До набутоків ІЛ останнього часу належать і дві книжки Н. Чамати – збірник статей “Лірика Тараса Шевченка: Аналізи й інтерпретації” (2014), що містить теоретичну розробку типів ліричної композиції і (певною мірою на її основі) структурно-аналітичний розгляд 39 творів лірики малих форм, а також двох великих – ліричної поеми “Кавказ” (цілком новим було відкриття того факту, що в основі композиційної моделі поеми лежить принцип музичної сонатної форми) і циклу “В казематі”. 2016 р. вийшла велика праця авторки – збірник статей “Дослідження з поезики: вірш, жанр, композиція”, тематику якого склали чотири розділи. У першому загальному – “Українське віршування: проблеми історії та теорії” – Шевченків доробок висвітлено в аналізі розвитку української версифікації. Варто зазначити, що розвідка “Віршова інтонація” – розширений варіант уперше опублікованої статті 1980 р. – і понині залишається єдиною теоретичною розробкою цієї проблеми в українському літературознавстві; без урахування її положень неможливий аналіз поетичного стилю будь-якого твору. Другий розділ “Жанр і композиція” присвячено як генологічному, так і композиційному аналізу поезії Шевченка. Тут значно деталізовано опубліковану в попередній книжці теоретичну статтю про композицію лірики – шляхом окремого розгляду основних композиційних моделей. У третьому розділі знаходимо комплексний (контекстний, сюжетно-тематичний, інтонаційний, текстологічний) аналіз “ліричного оповідання притчового змісту” “Пророк”. Уміщено в збірнику й раніші піонерські розвідки про графіку й заголовки літературних творів Шевченка (ще див. рец.: [2]). Обидві книжки Н. Чамати щойно відзначено Франківською премією НАН України.

Слід згадати й 32 наукові публікації та 18 доповідей науковців відділу шевченкознавства, реалізовані за 2016-й рік, включно з томом “Шевченківська енциклопедія. Літературні твори”, а також і готовий до друку енциклопедичний том “Тарас Шевченко і його сучасники”.

До нових набутоків академічного шевченкознавства можна включити й збірник праць В. Дудка “Тарас Шевченко: джерелознавчі студії” (2014), що містить і вибране, і нові праці. У трьох розділах книжки – “Оточення поета”, “Питання текстології”, “До історії шевченкознавства” – зібрано скрупульозні розвідки відповідної тематики, де подано уточнення й атрибутування низки авторських прізвищ, фактів, деталей тощо, без урахування чого нині видаються неможливими нові шевченкознавчі розробки й видання (ще див. рец.: [4]). На нещастя, у червні 2015 р. вчений пішов у засвіти. Свідченням великого пієтету до нього стало блискавичне укладення й видання присвяченого його пам’яті 10-го тому щорічника “Спадщина. Літературне джерелознавство. Текстологія”, де вміщено спогади, документи, окремі його праці й загальну бібліографію, а також низку розвідок його колег.

Варто, на мій погляд, залічити до набутоків близького до ІЛ кола вчених оригінальну, широко закросну монографію В. І. Пахаренка “Шевченко як геній. Природа, своєрідність і стратегії інтерпретації геніальності поета” (2013), розбудовану на засадах персоналізму та панетизму (з урахуванням екзистенціалістських варіантів гуманітаристики); а також нестандартні за теоретичною основою (теологія, герменевтика) дві монографії, що їх опублікувала О. Яковина у співавторстві з О. Слободяном, – “Тарас Шевченко:

істина – некомунікативна реальність” (2013) та “Інтенсив Тараса Шевченка. Герменевтичний об’єм” (2016). І знову тяжка втрата: О. Слободян ледве встиг дописати останні рядки.

Варто згадати й таке примітне явище, як великий збірник статей Є. Нахліка “І мертвим, і живим, і ненарожденим”, і самому собі: Шевченкове ословлення минулого, сучасного та власної екзистенції” (2014). Розвідки широкого кола базових шевченкознавчих проблем згруповано за розділами: “I. Романтичні поривання реаліста, реалістичні прозріння романтика”; “II. Літературна христологія, маріологія та антропологія”; “III. Дивосвіт поетичних творів”; “IV. Питання перцепції та рецепції”, де вміщено як розробки, опубліковані в ШЕ, так і нові дослідження. Усі вони позначені властивою вченому проникливістю й докладністю заглиблення в предмет і незалежною авторською позицією. Дослідник також виступив науковим редактором і впорядником нового надважливого видання – першого тому “Франківської енциклопедії” в 7 томах (2016; А – Ж), що його підготував Інститут Івана Франка НАНУ, очолений Є. Нахліком, та київські науковці.

Назагал слід погодитися з думкою М. Жулинського, котрий зауважив, що останні 15–20 років були “унікальним етапом” розвитку шевченкознавства, якому немає кінця.

Щодо найближчих перспектив: украї необхідним на сьогодні є кількатомне науково-критичне видання найбільш вірогідних мемуарів про Шевченка. Тексти спогадів належить подати справді за першодруками чи автографами, багато з яких нині – за межами України, підготувати до них ґрунтовні коментарі. Відділ шевченкознавства над цим активно працює. Науковці давно чекають на оновлену академічну біографію Шевченка, у якій було б ураховано всі приступні джерела, перевірено відомі на сьогодні факти з життя і творчості поета. Гостро відчувається потреба й у зведенні матеріалів “Шевченко в епістолярії третіх осіб”.

Недосяжною мрією досі залишається повна бібліографія літератури про Шевченка. Радянські бібліографії, найкращою з яких можна визнати хіба що за 1960 – 1964 роки (1968, уклад Ф. Сарана), прикметні вибірковістю. Після 1989 р. реєстрація літератури про Шевченка має вигляд матеріалів до бібліографії, тоді як за останні два десятиліття кількість публікацій зросла в геометричній прогресії, що, втім, не завжди означає поліпшення їх якості. Чи не тому основна вада сучасних шевченкознавчих праць – відсутність розгляду історії питання. Це зумовлює численні повтори давно відомої інформації – замість руху вперед, упровадження нових матеріалів, свіжих інтерпретацій, ґрунтованих на всебічних студіях публікацій попередників. Тематику дисертацій необхідно переорієнтувати з інтерпретації поезії на дослідження першоджерел, адже не секрет, що в шевченкознавстві циркулює немало легенд і недостовірних тверджень, розтиражованих у численних працях.

Відсутність наукових дискусій становить нині одну з найбільших проблем. Мова саме про фахову критику, адже шевченкознавство тепер стало ледь не всенародним: кожен може висловити своє розуміння постаті класика, що, проте, не означає, ніби будь-хто може впливати на укладання Повного зібрання творів митця чи тематико-експозиційного плану Національного музею Тараса Шевченка.

Одним із чільних завдань має стати підготовка на основі шести томів дванадцятитомника – за тією самою концепцією – нового Повного зібрання літературної спадщини класика вже в десяти томах. Поезію слід подати в чотирьох томах за відповідними усталеними періодами творчості Шевченка, тобто так, як у чиказькому виданні за редакцією П. Зайцева, повісті – томи

5–7, щоденник, статті та інше – т. 8, листи – т. 9–10. Реальний коментар потребує істотного розширення. Водночас інші редакції та варіанти навіть за умови незначних відмінностей слід було би для зручності дослідників і читачів подавати в повному обсязі, маркуючи півжирним шрифтом або іншими умовними позначеннями рядки, які відрізняються від основного тексту. Навіть у таких скромних межах ця робота займе не один рік.

Одне слово, сучасне шевченкознавство має звернутися *ad fontes* – здійснити всеохопну ревізію відомостей про життя Шевченка, спостережень над поетикою творчості, осмислити історію власного розвитку тощо. І тільки після цього накреслювати нові перспективи подальшого наукового студіювання спадщини митця в найближчі роки.

Загалом останні півтора десятиліття засвідчують поступальний розвиток шевченкознавства, каталізований також наближенням 200-ліття поета. Плідне застосування новітніх літературознавчих методологій, уведення до наукового вжитку нових фактів і архівних документів, істотне розширення тематики досліджень – усе це дає надію на подальший поступ цієї галузі гуманітаристики.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Александрова Г.* Шевченкова проза: зв'язки із західноєвропейським літературним процесом // *Слово і Час.* – 2015. – № 3. – С. 121-122.
2. *Бондар М.* Ґрунтовні студії над українською поезією // *Слово і Час.* – 2016. – № 12. – С. 116-120.
3. *Боронь О.* Інститут літератури у відзначенні 200-літнього ювілею Тараса Шевченка // *Шевченків світ: Науковий щорічник.* – Черкаси, 2015. – Вип. 8. – С. 149-151.
4. *Боронь О.* Нове слово у шевченкознавстві // *Слово і Час.* – 2014. – № 12. – С. 116-119.
5. *Боронь О.* Шевченкознавство на сучасному етапі: стан і перспективи розвитку // *Боронь О.* Поет і його проза: генеза, семантика і рецепція Шевченкової творчості. – Київ: Критика, 2015. – С. 303-312.
6. *Вісімдесят і далі...* Коротка історія Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Київ: Стилос, 2010. – 224 с.
7. *Дмитренко М.* Вершинне досягнення шевченкознавства // *Слово і Час.* – 2016. – № 3. – С. 114-117.
8. *Жулинський М.* “Визнати доцільним організацію Шевченкового інституту”. Роздуми з нагоди 75-річчя з дня утворення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України // *Слово і Час.* – 2001. – № 11. – С. 9-13.
9. *Жулинський М.* Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка: із поглядом у майбутнє // *Слово і Час.* – 2006. – № 12. – С. 3-5.
10. *Жулинський М., Смілянська В., Гальченко С.* Шевченкознавство: стан і перспективи // *Слово і Час.* – 2004. – № 3. – С. 61-69.
11. *З хроніки наукового життя Інституту літератури* // *Слово і Час.* – 2001. – № 11. – С. 3-8.
12. *Збірник праць наукових шевченківських конференцій (1952–2002).* Показчик змісту. Томи 1–34. – Черкаси: Брама, 2002. – 187 с.
13. *Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України.* 1926 – 2001. Сторінки історії. – Київ: Наук. думка, 2003. – 589 с.
14. *Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України – 90* // *Слово і Час.* – 2016. – № 11. – С. 3-33.
15. *Одарченко П.* Тарас Шевченко і українська література. – Київ: Смолоскип, 1994. – 424 с.
16. *Павлюк М.* Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка Національної Академії наук України // *Шевченківська енциклопедія: В 6 т.* – Київ: НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка, 2013. – Т. 3: І–Л. – С. 118-122.
17. *Павлюк М.* Інститут Тараса Шевченка (ІТШ) // *Шевченківська енциклопедія: В 6 т.* – Київ: НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка, 2013. – Т. 3: І–Л. – С. 122-124.
18. *Путівник по фондах відділу рукописів Інституту літератури.* – Київ: ВЦ “Спадщина”, 1999. – 864 с.

Отримано 4 лютого 2017 р.

м. Київ

